

Gordana Gorunović

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

gocagorunovic@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3280-6637>

Bogdan Dražeta

*Institut za etnologiju i antropologiju
Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

drazetab@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8772-1841>

Iskustvo rata i Mostara u prozi**Elvedina Nezirovića***

Apstrakt: Predmet ovog rada je značenje narativizacije ličnog iskustva mostarskog književnika Elvedina Nezirovića, odnosno konstrukcije identiteta, zamišljanja, sećanja i samoispitivanja subjekta i aktera u kontekstu „spoljašnjeg” prostora i vremena – istorijskog perioda, stvarnih događaja, ličnosti i lokaliteta predočenih iznutra narativnim diskursom. Metodološki okvir rada spaja književnoantropološku analizu s političko-antropološkim, etnografski zasnovanim, i kulturnoistorijskim pristupom konkretnom lokalitetu i društvenoistorijskim procesima kao referentu i kontekstu književnog teksta. U Nezirovićevoj životno proživljenoj, iskustvenoj prozi dominiraju lične teme (rani gubitak oca; psihološki specifičan odnos s majkom i očuhom) i porodične priče, opisi detinjstva u jednom selu kod Stoca i odrastanja u Mostaru u 1980-im, doživljaj raspada Jugoslavije, ratova na području Mostara, učešća u ratu i života u podeljenom gradu.

Ključne reči: Elvedin Nezirović, savremena bosanskohercegovačka književnost, iskustvena proza, Mostar, raspad SFRJ, rat u BiH

„I shvatim kako je u pravu bio Ivica P,
Kada mi je, u jednom razgovoru, iznio tvrdnju da
To s nacionalnim identitetom,
Kod većine nas, stoji otprilike ovako:

---

* Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-33/2026-03/200163).

Kada ti ga pokušavaju oduzeti, dao bi život da ga odbraniš,

Ali kada te njime počnu terorizirati, najrađe bi ga se odrekao.”

Elvedin Nezirović, „Riječi, riječi, riječi” u *Propovijedanje bluesa* (2018)

„Svako svoj zavičaj nosi u sebi. Tamo je privilegovani stranac.”

„Ko ne doživi rat, nikada neće znati kakvo je divno predratno vreme proživio.”

Gabriel Laub, *Mišljenje kvari karakter: aforizmi* (1989)

Uvod u književno stvaralaštvo Elvedina Nezirovića

Ovaj rad predstavlja rezultat nastojanja dvoje antropologa da se okušaju u kolaborativnom antropološkom tumačenju književnog stvaralaštva jednog od etabliranih pisaca u regionu. Reč je o autoru čija autobiografsko-memoarska dela tretiramo kao dokumente života i kulturne tekstove u dvojakom, antropološkom i socijalnofenomenološkom značenju, što znači da su uslovljeni kulturnom tradicijom iz koje pisac/narator/junak potiče i koja oblikuje njegovo samopoimanje; i da su deskripcije zajedničkog društveno i kulturno oblikovanog *sveta života* (Šic 2012). Otuda teorijska inspiracija u pisanju našeg rada delimično potiče iz socijalne fenomenologije Alfreda Šica, kulturne istorije onako kako je shvata Piter Berk, s naglaskom na simbolička značenja, naracije o događajima i povesne priče tzv. običnih ljudi, proizašlim iz susreta s interpretativnom i simboličkom antropologijom (Berk 2010), i antropološkog shvatanja autobiografije i romana kao vrsta etnografskih izvora i iskaza o sopstvu i identitetu, kulturi, društvu i istoriji (Poyatos 1988; Kovačević i Antonijević 2018; Gorunović 2022). Metodološki okvir rada spaja književnoantropološku analizu s političkoantropološkim, etnografski zasnovanim, i kulturnoistorijskim pristupom konkretnom lokalitetu i društvenoistorijskim procesima kao referentu i kontekstu književnog teksta.

Mostarski književnik Elvedin Nezirović je do sada objavio tri knjige poezije, jednu zbirku priča pod naslovom *Toliko o tome* (2013), zbirku eseja i kolumni *Deblokada grada* (2018) i četiri romana. Nezirović je dobitnik više književnih nagrada. Roman *Ništa lakše od umiranja* iz 2019. dobio je nagradu „Stevan Sremac” i bio je u užem izboru za nagradu NIN-a. Knjiga memoarske proze *Ono o čemu se ne može govoriti* (2021) dobila je regionalnu nagradu „Predrag Matvejević” i takođe bila u najužem izboru na NIN-ovu nagradu. Nezirovićevo stvaralaštvo, javni društveni angažman i antifašistička borba su prepoznati i

priznati od Udruženja antifašista i učesnika NOR-a Mostara, koje mu je 2023. godine dodelilo „Nagradu 14. februar”.

U Nezirovićevom pripovedanju dominira tema raspada njegove domovine Jugoslavije i, samim tim, gubitka doma (Jansen 2020); tema koja je predočena iznutra, iz učesničke perspektive i kroz doživljaje unutrašnje rascepljenosti i raspolučenosti u životima, iskustvima i tumačenjima njegovih junaka tokom rata u BiH i nakon njega. Iako je svestan da su istorijski događaji iz devedesetih godina XX veka predmet istraživanja brojnih društvenih i humanističkih naučnika, narator u romanu *Sandro* primećuje da nijedan od njih nije uspeo da mu ponudi celovite odgovore, niti objasni „šta je to u svemu što je uslijedilo poslije raspada Jugoslavije bilo vrijedno našega odrastanja ili samo jednoga izgubljenog ljudskog života” (Nezirović 2024, 26).

Prvi roman u njegovom opusu *Boja zemlje: roman prema porodičnom albumu* (2015) je autobiografsko delo napisano u prvom licu i, kao što podnaslov poručuje, po sećanju i fotografijama, „onima sačuvanim i onima izgubljenim, onima snimljenim i onima koje nije imao ko snimiti (...)” (Nezirović 2015, 77). U njemu je pisac izneo svoju priču o detinjstvu i odrastanju u jugoslovenskoj Socijalističkoj Republici BiH tokom 1980-ih i na početku 1990-ih, kada je „pripadnost etnicitetu odjednom postala najvažnija stvar u našim životima, odraz opće društveno-političke mode, koja na ovim prostorima, čini mi se, još uvijek traje” (Nezirović 2015, 72). Formiranje tzv. Herceg-Bosne u novembru 1991. i početak rata u BiH 1992. godine označio je konačni raspad SFRJ, zemlje u kojoj je odgajen i vaspitan, i nepovratni gubitak mladosti. U sedamnaestoj godini (1993), zahvaljujući svom očuhu, uspeo je da u jednom humanitarnom konvoju napusti deo grada pod kontrolom HVO (Hrvatsko Vijeće Obrane), tj. zapadni Mostar, pređe u istočni pod kontrolom ARBiH (Armije Republike Bosne i Hercegovine) i postane izbeglica u neimenovanom selu u Buturović Polju (1993). Ime sela, Jasenak, eksplicitno se navodi kasnije u memoarskoj prozi, nastavku romana *Boja zemlje* pod naslovom *Ono o čemu se ne može govoriti*, koji je objavio 2021. godine. S nepunih osamnaest godina regrutovan je u ARBiH i našao se u rovu na bjelimićkom ratištu, „u nekoj vukojebini što je podjednako mirisala na barut i paprat” (Nezirović, 2015, 81). Tada je rekao sebi da će, ako preživi, napisati knjigu o svom životu. To obećanje je ispunio dvadeset godina kasnije.

Krajnji rezultat pisanja, odnosno efekat čitanja jeste *autofikcija*, oznaka koju koristi sâm Nezirović, ali je ne eksplicira u svojim knjigama (Nezirović 2021, 140; Nezirović 2024, 290). Kao antropološki čitaoci mi dopuštamo autorima i subjektima naših proučavanja na terenu slobodu izražavanja i poštujemo granice koje postavljaju u samoekspresiji i etnoeksplicaciji. Polazimo od pretpostavke da autor pod izrazom „autofikcija” misli na autobiografski roman, što korespondira poststrukturalističkoj „tezi o nemogućnosti neposrednog samopredočavanja u tekstu”, kojom se podriva „mimetički status” autobiografije i njena žanrovska koherentnost (Zlatar Violić 2009, 38).

Izraz „autofikcija” je skovao francuski pisac i književni teoretičar Serž Dubrovski u romanu *Sin* (Fils, 1977) da označi „fikciju sačinjenu isključivo od stvarnih događaja i činjenica”, ili, pojednostavljeno rečeno, „roman zasnovan na stvarnom životu”,¹ ali i u jednom specifičnijem smislu. Dubrovski naime pojašnjava da je njegova romaneskna autofikcija „fikcija koju sam odlučio, kao pisac, da sebi podarim, da je napišem sam o sebi, ugrađujući u nju, u punom smislu te reči, iskustvo analize, ne samo kao temu, već kao način produkcije teksta” (Dubrovski 2025, 48). Namera pisca je, dakle, samoanaliza, tačnije, freudovska psihoanaliza, posredstvom mehanizma „izopačavanja” utoliko što se proces otkrivanja istine pretvara u fikciju (priču koja se nikada nije „zaista dogodila” u „stvarnosti”) i time u strategiju diskursa (Dubrovski 2025,45). Po tome bi ovakvo pisanje (fikcionalizovana autonaracija) trebalo da se razlikuje od klasične, „stare” autobiografije, kako je Dubrovski naziva, ali mi zadržavamo diskreciono pravo da se i dalje pozivamo kako na onaj „sporazum o istini” između pisca i čitaoca, zalog čitalačkog poverenja, kao distinktivno obeležje autobiografije (Ležen 2009), tako i na uvide da čak ni klasična autobiografija nije lišena imaginativnosti i fiksijskog pripovedanja (Howarth 1974). Mada je to u načelu nefikcionalna vrsta žanra, autobiografsko pisanje, „narrativ o autoru”; (Abot 2009, 352), bilo da je shvaćeno kao čin, diskurs ili figura čitanja, poprima različite oblike u praksi, posebno u XX veku, i često se prepliće s umetničkom prozom. „Dvostrukost čitljivosti – kao istorijskog svedočanstva i kao književnog dela – smešta autobiografiju na ivičnu poziciju granice između faktografskog i fikcionalnog, (...)” (Stefanović 2010, 6), što je čini graničnom i hibridnom vrstom.

Pod autobiografijom u užem smislu podrazumevamo lično životnoistorijsko svedočanstvo koje objedinjuje životnu priču i samoprikaz (Nigl 2009). Za razliku od „čiste” autobiografije usredređene na „unutrašnjost”, na ono što je opis ličnog života i intimnog sopstva, memoar je više usmeren na „spoljašnjost”, naraciju o drugima, događajima i svetu (Grdinić 2003). Dok se memoari služe konstativnim jezikom, autofiksijsko pisanje je performativni čin u znaku traganja za istinom emocionalnog doživljaja subjekta (Cusset 2012). „Pojednostavljeno rečeno, autobiografija nam govori: ‘ja pišem svoj život’, a autofikcija ‘ja živim svoje pisanje’” (Zlatar Violić 2009, 40).

¹ „Iz ugla izdavača: šta autofikcija jeste, a šta nikako nije”. *Glifredakcija* 13.1.2022, priredio i preveo Matija Jovandić. <https://www.glif.rs/blog/iz-ugla-izdavaca-sta-autofikcija-jeste-a-sta-nikako-nije/>; Ilić, Dunja. „Autofikcija: između hrabrosti i manipulacije”, *Glifredakcija*, 8.10.2023. <https://www.glif.rs/blog/autofikcija-između-hrabrosti-i-manipulacije-esej-dunje-ilic/>; Roger Célestin Doubrovsky An Interview with Serge Doubrovsky: Autofiction and Beyond”. *Sites: The Journal of Twentieth-Century/Contemporary French Studies revue d'études français*, 1:2, 397-405. <https://sci-hub.box/10.1080/10260219708455900>

No, predmet našeg rada nisu književnoteorijske rasprave o fluidnim i višeznačnim pojmovima kao što su autobiografija, memoar i autofikcija (Cusset 2012; Velčić 1991; Zlatar 1998, 2004; Sablić-Tomić 2002) nego je to značenje narativizacije ličnog iskustva, konstrukcije identiteta, zamišljanja, sećanja i samoispitivanja subjekta i aktera, koji je profesionalni pisac i novinar, u kontekstu „spoljašnjeg” prostora i vremena – istorijskog perioda, stvarnih događaja, ličnosti i lokaliteta predočenih iznutra narativnim diskursom. Iako Nezirovićevo pisanje nije intencionalno (psiho)analitičko, ono spaja u sebi elemente autobiografskog romana o odrastanju (*bildungsroman*), porodične hronike, memoara i istorijskog romana. U prozi pod naslovom *Ono o čemu se ne može govoriti: Boja zemlje, novo poglavlje* pisac je potvrdio da veruje „u onu književnost koja je u stanju da se suprotstavi stvarnosti na način na koji je, mislim, to jedino i moguće, a to je da je iznutra, kroz stvarno, proživljeno iskustvo, opiše i ogoli u svem njenom svakodnevnom užasu” (Nezirović 2021, 140).

Pisanje je, uz to, autoterapija, „moj način da ozdravim od svega što me boli”, reći će Nezirović u gore pomenutoj knjizi (Nezirović 2021, 164). U poslednjem objavljenom i, prema oceni sarajevskog književnika Semezdina Mehmedinovića, najvažnijem romanu, *Sandro*, zastupa stav, po našem mišljenju, tradicionalan i restriktivan, da pisac nije dokumentarista, jer je načelo kojim se rukovodi u pisanju romana ili autofikcije estetske prirode, dok je u slučaju istorijske studije, biografije i autobiografije primarno ono što je činjenično, empirijsko, egzaktno (Nezirović 2024, 290). Ovako formulisana distinkcija između fikcionalnog i nefikcionalnog pisanja je previše rigidna, jer se književno delo može interpretirati na različite načine u zavisnosti od gledišta i recepcije čitaoca – tekstualno, kao lingvistički i estetski predmet, i kontekstualno, kao dokument – antropološki, sociološki, psihološki, istorijski itd. (Kompanjon 2001). Dokumentarni aspekt Nezirovićevih autofiksijskih narativa je podupret i vanknjiževnom građom, npr. u romanu *Sandro* insertima iz optužnice Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u Den Haagu, u slučaju šestorice zvaničnika Hrvatske republike Herceg-Bosne, „[Jadranko] Prlić i ostali”² kao i vizuelnim materijalom, portretima likova i ambijentalnim fotografijama.

Prema rečima Envera Kazaza, sarajevskog književnog kritičara i istoričara, Nezirović je u *Boji zemlje* „postavio vrlo dobru narativnu matricu za pisanje romana (...) – rekonstruirati lanac porodičnih zbivanja i u skladu s tim sudbinu jednog po jednog člana porodice, da bi se uz to oslikao i duh vremena, odnosno

² Presuda je izrečena 2017. godine, kada su politički i vojni lideri tzv. Hrvatske republike Herceg-Bosne Jadranko Prlić, Bruno Stojić, Slobodan Praljak, Milivoj Petković, Valentin Ćorić i Berislav Pušić osuđeni za „udruženi zločinački poduhvat s ciljem da se stvori hrvatski entitet u Bosni i Hercegovini” na vremenske kazne zatvora (ukupno 111 godina). „Spisak presuda”, Ujedinjene nacije, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. <https://www.icty.org/bcs/cases/spisak-presuda>

povijesni horizont unutar kojeg se odvija porodični život”, „a pravi predmet priče su odjeci povijesti u ljudskoj duši”. Ali, iako je dominantna forma romana lična ispovest, a ton melanholičan zajedno sa stalnim samopreispitivanjem i osećanjem krivice naratora i junaka, postoje i drugi tematski aspekti narativa, antropološki i sociološki, kao što su: pitanja verskog, kulturnog i etničkog identiteta, odnosno nacionalizma; obeležja patrijarhalne kulture, s jedne strane, i popularne kulture i „socijalističkog folklor”, s druge; „društveni horizont” jugoslovenskog socijalizma i „njegov projekat urbanizacije i industrijalizacije”; fenomen gastarbajtera, tj. privremeni rad njegovih stričeva u Nemačkoj i društvena pokretljivost u socijalizmu ili, Kazazovim rečima, „pretvaranje jedne (...) tradicionalne seoske porodice u radničku i polugradsku” (Kazaz 2015, 165–167).

Slično postupku autobiografa koji se, često još na početku teksta, obraća čitaocu i obavezuje da će govoriti istinu, intencija pisca i naratora je da bude iskren i autentično svoj: „Upravo to mi je jako važno; da sve u ovoj knjizi bude moje, onako kako mi u ovom času pripada. Jer ne pišem ja za mase, (...), već – kako je to govorio pokojni Mirko Kovač, čiji dobri duh, (...), levitira nad svakim njenim ispisanim retkom – prije svega za sebe i svoje bliske prijatelje” (*Boja zemlje*, 77). Posle rata, kao student bosanskog jezika i književnosti na Pedagoškoj akademiji Mostarskog univerziteta „Džemal Bijedić” (1997–1999), uvideo je „da se vlastiti život može posmatrati kao književna građa”, što mu je izgledalo kao „revolucionarno” otkriće (*Boja zemlje*, 68). Tome ga je poučilo čitanje dela Henrija Milera (trilogije *Ružičasto raspeće*), kao i niza drugih domaćih i svetskih pisaca koje je otkrivao tokom studija (diplomirao je i na odseku za engleski jezik i književnost na Fakultetu humanističkih nauka u Mostaru) – od pomenutog Mirka Kovača, Amosa Oza, Isaka Baševisa Singera, Ernesta Hemingveja, Čarlsa Bukovskog, Milana Kundere i drugih do Daria Džamonje, Semezdina Mehmedinovića i Miljenka Jergovića. Zahvaljujući Mileru, oslobodio se ranijeg uverenja i predrasude o književnosti – „da se može i smije pisati samo o onome što se nikada, osim u piščevoj uobrazilji, nije dogodilo” (Nezirović 2024, 290).

Tematsko-motivska analiza dva romana u Nezirovićevom književnom opusu, koja sledi, trebalo bi da pokaže zašto i na koji način ova vrsta ispovednog i iskustvenog pisanja pripada širem žanru tzv. stvarnosne proze u okviru savremene bosanskohercegovačke i postjugoslovenske književnosti (Postnikov 2025). Smatra se da je ovaj trend u regionalnoj književnosti započeo Miljenko Jergović sa zbirkom priča *Sarajevski Marlboro* iz 1994. godine.³

³ Čaušević, Ekrem. 2019. „Sarajevski Marlboro Miljenka Jergovića”. *Ajfelov most* 28. septembar 2019. <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/sarajevski-marlboro-miljenka-jergovica/>

Detinjstvo i pubertet u periodu jugoslovenskog socijalizma

Fenomenološka deskripcija „jedinственe biografske situacije” pojedinca, prema izrazu Alfreda Šica, koja je istovremeno i univerzalno obeležje društveno konstruisanog sveta svakidašnjeg života (Natanson 2012, 24–25), naglašava predratna iskustva u toku dve poslednje decenije postojanja SFRJ i u skladu s etosom socijalističkog društva kao formativna u socijalizaciji pisca, naratora i dvojice glavnih junaka romana, Elvedina i Sandra. Zato ćemo im posvetiti pažnju koju zaslužuju, jer, iako narator u *Boji zemlje* izjavljuje da njegovu zamišljenu publiku čine bliski prijatelji a ne širi auditorijum, ova (inter)personalna iskustva su važna za književnu komunikaciju zato što se u njima lako prepoznaju, tj. mogu da se poistovete sa njima čitaoci iz bar tri generacije (između 1960. i 1980.), ponajpre oni koji su odrastali u BiH, ali i drugi u širem jugoslovenskom prostoru. To je otuda što generacije družbenika i savremenika nastanjuju zajednički svet života koji je istorijski, društveno i kulturno izgrađen i dele njegova intersubjektivna značenja, kao i zalihu dostupnog znanja.

Nezirović je rođen 1976. u Mostaru, gde su mu živeli roditelji, Jasminka i Rasim Nezirović. Majka je poticala iz sela Crnići na Dubravskoj visoravni u blizini Stoca, a otac iz zabačenog planinskog sela Dubočani na obali Rakitnice u opštini Konjic. Oboje su imali samo završenu osnovnu školu. Njegov otac se doselio u Mostar nakon odsluženja vojnog roka u mornarici u Puli 1967. godine. Budući supružnici su se upoznali 1975. na prvomajskom teferiču u okolini Mostara. „Nekada su takva veselja”, piše Nezirović, „bila nezaobilazan dio socijalističkog folkloru. Na njima su se pekli janjci, svirali vojni orkestri i vrtjeli se ringišpili, pristigli iz dalekih i nepoznatih gradova” (Nezirović 2015, 31). Kada se udala, majka je bila domaćica, a njen muž je radio kao vozač kamiona u špediterskom preduzeću „Autoprevoz”. Nezirovićev otac je uspeo da napravi malu kuću s tridesetak kvadratnih metara stambenog prostora u južnom mostarskom predgrađu pored železničke pruge. Periferija grada je u to doba bila retko naseljena, a divlja gradnja će uzeti maha tek posle rata. Nakon godinu dana zajedničkog života i rođenja sina, otac je poginuo u saobraćajnoj nesreći u 29. godini života, o čemu su izvestile sarajevske novine *Oslobođenje* koje su objavile i fotografiju snimljenu na mestu događaja (od 24. juna 1977). Njegov sin je tada imao samo sedam meseci.

Do polaska u osnovnu školu glavni junak romana-ispovesti (Jergović 2015) živeo je u majčinom selu Crnići s dedom, babom i ujacima. Deda Bećir Tabaković je bio zidar koji je mnogo putovao i najviše radio u Dalmaciji i Bosni. Njegovi (pra)precu su bili seljaci koji su živeli od stoke i zemlje u svom mikro-svetu, ravnodušni prema svemu što se zbiva izvan njega. „Države su se mijenjale, carevine dolazile, vladale neko vrijeme, ostavljale za sobom prekopane hareme i groblja, poneku građevinu, ali se sve do potkraj sedamdesetih i početka

osamdesetih godina prošloga vijeka, kada kompletan južnohercegovački region doživljava privredni procvat, u načinu života nije mijenjalo ništa” (Nezirović 2015, 27). Većinu stanovništva su činili Hrvati, što nikome nije bilo važno sve do rata. Zbog toga je „čuđenje nad onim što se dogodilo u posljednjem ratu još veće” (Nezirović 2015, 28).

Elvedin Nezirović je pošao u osnovnu školu i položio pionirsku zakletvu u školi koja se od 1957. zvala “Branko Šotra” po jugoslovenskom slikaru i grafičaru (1906–1960). Njegova bronzana skulptura je stajala u dvorištu škole sve do rata kada je uklonjena, a školi vraćen njen stari naziv, OŠ Crnići.

Iako bez oca, Elvedin je proveo skoro idilično rano detinjstvo okružen ljubavlju i brigom majčine rodbine, dok je odnos s očevom stranom bio hladan i distanciran. Viđao ih je jednom ili dva puta godišnje. „Živjeli su izvan našeg obzorja, u nekom svom svijetu gdje su vladali sasvim drukčiji uzusi i s kojima ja i majka nismo imali ničega zajedničkog. U našim očima, bio je to svijet priprost, sirov, sebičan i mračan, svijet iza čije se moralno-religijske fasade krila rableovska odanost tjelesnim užicima, vlastitom interesu i bezboštvu” (Nezirović 2015, 17). Na osnovu ono malo šturih porodičnih priča o očevom karakteru i životu, otac je za njega postao „mitološko biće, lik iz porodičnih legendi, Dobri Predak (...)”, otelovljenje „fizičkog i karakternog savršenstva, čovjek koji jednom rukom diže vreće s cementom ili se pak tuče s jablaničkom jalijom kako bi odbranio čast nepoznate djevojke” (Nezirović 2015, 8; 33). Kada je i sam postao otac, osetio je potrebu da piše o njemu i osvesti pitanje u kojoj meri su očeva pogibija i odsustvo oblikovali njegovo lično i intimno *ja*.

Preseljenje iz Crnića u mostarsko predgrađe, a potom i u centar grada za samo godinu dana bilo je za sedmogodišnjeg dečaka iskustvo nestabilnosti, privremenosti i izgubljenosti. Bio je ljut na majku i nije razumeo smisao tih selidbi zbog kojih se menjao njegov životni kontekst: dom, škola, razred, komšiluk. Kada su se preselili u Kočine 1984, čeznuo je za Crnićima, dedom i nenom, seoskim livadama, drugarima s kojima je igrao fudbal, mirisom sena u pojati i osmehom jedne devojčice iz susedne klupe u OŠ „Branko Šotra”. Naredne godine on i majka su prešli s periferije u centar Mostara; očevu preduzeće im je dodelilo mali jednosobni stan na Aveniji 14. februar,⁴ u Splitskoj ulici, blizu Gradske tržnice. Stan od 36 metara kvadratnih nalazio se na drugom spratu zgrade sagrađene sredinom XX veka, „kada je Mostar, šireći se sve više na desnu obalu Neretve, prolazio kroz neku vrstu urbanističke i arhitektonske tranzicije” (Nezirović 2015, 64) u pravcu socijalističke modernizacije pod zapadnjačkim

⁴ Dobila naziv po datumu oslobođenja Mostara u Drugom svetskom ratu – 14.2.1945. Videti „Oslobođen Mostar 14.02.1945”, *Vjesnikov kalendar, Antifašistički vjesnik*, 26. avgust 2025. <https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/kalendar/2/14/225/> . Iako se u kolokvijalnom govoru i dalje naziva „Avenijom”, službeni naziv ove mostarske ulice je Kralja Tomislava.

uticajima koja će nastupiti u 1960-im. Vikende i školske raspuste dečak je i dalje provodio u voljenim Crnićima, u poznatom i sigurnom okruženju.

Pohađao je OŠ „Braća Ribar“, koja danas nosi ime Petra Bakule (1816–1873), franjevačkog sveštenika iz XIX veka i upravitelja katoličkih škola u Mostaru. Školska iskustva i stanovanje u gradskoj četvrti koja nije bila „raj za odrastanje“ bili su krajem 1980-ih ispunjeni svakodnevnim izazovima i strahovima, od vršnjačkog nasilja – „stalnih napada fizički jačih dječaka na one slabije“, rivalstva i masovnih tuča između uličnih bandi, do susreta s lokalnim ludacima, prosjacima, alkoholičarima, dilerima, švercerima, obijačima trafika, voajerima i drugim devijantnim tipovima (Nezirović 2015, 13). Često je provodio vreme u sobi, pod nadzorom majke koja je po prirodi bila nepoverljiva, introvertna i diskretna, ali i posesivna, a zapravo je živela u strahu da bi ga mogla izgubiti kao što je iznenada izgubila muža u svojoj 21. godini života.

S 11 godina i pod uticajem najboljeg školskog druga Sandra dečak je upoznao pornografiju preko domaćih časopisa i filmova za odrasle u bioskopima *Partizan* i *Zvezda*, da bi kao tinejdžer počeo da se zanima za tzv. laku književnost: popularne trilere Harolda Robinsa, Roberta Ladlama i Sidnija Šeldona. Bilo je to krajem 1992. i početkom 1993. godine, nakon povlačenja JNA i srpsko-crnogorskih dobrovoljaca, kada je izgledalo da je rat u gradu završen ili bar utihnuo. U maju 1993. morao je da se skriva od vojnih policajaca HVO koji su im upadali u stan na Aveniji, vršili premetačine, pljačkali i pretili smrću.

Tokom osam predratnih godina koje je proveo na mostarskoj Aveniji bio je pod uticajem popularne kulture i sanjao da postane rok zvezda, pa je naučio da svira gitaru i priključio se jednom omladinskom bendu. Uzor mu je bio otac njegovog najboljeg druga Sandra, Slobodan Sarić Bobo, koji je bio „glavna faca“ u njihovoj četvrti. O njegovom liku i životu Nezirović opširno kazuje u poslednjem objavljenom romanu *Sandro* (2024). Kao i omladina u drugim republikama SFRJ, njegova *raja* (Šavija-Valha 2013) najviše je slušala zapadnjačku muziku – Džimija Hendriksa i Boba Dilana, Bitlse, Pink Floyd, Gans end Rozuzis, Vajtsnejk, Dip Parpl, Led Cepelin, AC/DC i druge tada popularne grupe. Muzički ukusi su se kretali u širokom dijapazonu od narodnjaka i domaće pop-rok scene, preko klasike, do panka i hevi-metala.

Njihov etnički mešoviti komšiluk – Srbi, Hrvati i Muslimani „nosioci starnarskih prava“, bili su pripadnici radničke klase, mahom zaposleni u državnim preduzećima – Aluminijumskom kombinatu, Sokolu, Autoprevozu i Unisu. Njihovi potomci, generacije rođene krajem šezdesetih i sedamdesetih bile su pod uticajem zapadne kulture i načina života, u većini apolitične i nereligiozne. Iako je retko ko imao fakultetsku diplomu, bili su načitaniji i elokventniji; u prolećna predvečerja, kada se komšiluk okupljao na stepeništu ili ispred zgrade, diskutovali su o *Veležovoj* odbrani, popularnoj muzici, iračko-iranskom ratu, rušenju Berlinskog zida, Ničeui i Spinozi, Kaporu i Bukovskom, lepoti Gale Videnović, pornografiji itd.

Ono što je verovatno najviše povezivalo komšije i sugrađane, bez obzira na nacionalno i versko opredeljenje, bila je ljubav prema FK *Velež*, strastveno navijanje za domaći klub na stadionu pod Bijelim bregom i tokom prenosa utakmica na crno-belom *Iskrinom* televizoru. „Veležove utakmice služile su ljudima više od bilo čega drugog (...) da potvrde svoju pripadnost masi istomišljenika koju povezuje duhovno srodstvo i ljubav prema Mostaru i Jugoslaviji” (Nezirović 2024, 95). Tokom 1980-ih „opšta pomama za fudbalom” dobila je novo značenje, kao vid bekstva od ekonomske krize i političkih previranja u zemlji. Jedno od najjačih predratnih sećanja naratora jeste ono na utakmicu s edinburškim *Hearts*-om u revanš utakmici osmine finala Kupa UEFA 1988, kada je *Velež* pobedio s 2:1, ali je uprkos tome *Hearts* otišao dalje. A kada se *Velež* posle 33 godine vratio na evropsku fudbalsku scenu na utakmici protiv *Kolrejna* iz Severne Irske, iako ne na svom stadionu nego na Grbavici, s tribina se zaorila pesma *Novih fosila* „Za dobra stara vremena” – *Kako je dobro vidjeti te opet...* „I koga je onda, uz takvu pjesmu i suze radosnice, bilo briga za rezultat?”, komentariše narator (Nezirović 2024, 293).

Nacionalni identitet i građanstvo – Musliman i/ili Jugosloven

U Bosni i Hercegovini su sredinom šezdesetih godina XX veka, usled decentralizacije jugoslovenskog socijalističkog političkog sistema, počele da se odvijaju polemike koje su se ticale „nacionalne afirmacije” bosansko-hercegovačkih muslimana. Bez obzira na prilično oprečna mišljenja različitih političkih aktera u vezi s navedenom problematikom, rezultat tih polemika bio je uvođenje termina „Musliman”, čime je zaokružen proces konstituisanja nove nacije, najpre u okviru političkog priznanja 1968, a potom demografskog – u okviru Popisa 1971. i Ustava iz 1974. godine (Bougarel 2009, 122). Dakle, počev od 1971. godine, kada su „Muslimani i službeno postali šesta jugoslovenska nacija”, Nezirovićeva porodica se tako i izjašnjavala u nacionalnom pogledu. No, to njihovo „muslimanstvo u potpunosti [se] stapalo sa svime onime što je predstavljala SFRJ, kao nacionalna, politička, ideološka, ili bilo koja druga kategorija, posebno ona SFRJ tokom osamdesetih godina prošloga vijeka, u kojoj sam ja odrastao i u kojoj se osjećao visok stepen liberalizacije u odnosu na prethodne dvije ili tri dekade” (Nezirović 2015, 80). Njegova i Sandrova generacija je pripadala tzv. *dovršenim* Jugoslovenima (Nezirović 2024, 24) ili „poslednjim Jugoslovenima”, kako je ovu kulturnoistorijsku generaciju označila istraživačica migracija Monika Palmberger, koja je tri godine proučavala kako se različite uzrasne grupe (tzv. „prvi Jugosloveni”, „poslednji Jugosloveni” i „post-Jugosloveni”) u Mostaru sećaju prošlosti te odnose prema sadašnjosti i budućnosti (Palmberger 2016, 3).

Ideju o raspadu Jugoslavije i mogućem ratu Nezirović je prvi put čuo 1987. od jednog druga na školskom odmoru, ali je ona zvučala toliko neverovatno da je njihov drug morao da povuče i porekne izgovorene reči. Početkom 1990-ih zastupali su ideju očuvanja Jugoslavije u njenim tadašnjim granicama. Na popisu stanovništva 1991. godine izjasnili su se nacionalno kao Muslimani, iako je u Nezirovićevoj porodici bilo nedoumica oko izbora identiteta; osećali su se i kao Jugosloveni. Prema tom popisu, 12 % stanovnika opštine se izjasnilo kao Jugosloveni ili „ostali”. Većinu stanovništva u mostarskoj opštini činili su Muslimani, oko 36,4 %, zatim Hrvati, 33,9 % i naposljetku Srbi, 18,8 % (Nezirović 2024, 19). U samom gradu je živelo 76.000 ljudi. Nezirovići i njihove komšije Sarići, Hadžići i dr. nisu smatrali da je njihova porodična verska tradicija nespojiva s jugoslovenskim građanskim opredeljenjem. Kako je to bilo vreme buđenja nacionalne svesti kod Srba i Hrvata, junakov ujak Ibro Tabaković, jedan od osnivača stolačkog odbora SDA, zaključio je da je „jedino logično i ispravno pronaći utočište u svojoj nacionalno-religijskoj matrici” (*Boja zemlje*, 81). Kada su se pojavile nacionalne političke partije na prvim parlamentarnim izborima u BiH 1990 dvoumili su se i oko toga za koga glasati – Stranku demokratske akcije Alije Izetbegovića ili Savez reformskih snaga Ante Markovića.

Školska omladina, bar ona kojoj je pripadao narator, osećala je snažan antagonizam prema onome što je u javnosti slovalo kao nacionalno. Gledali su *Yutel*, jugoslovenski informativni televizijski program, pevali „Give peace a chance” i prisustvovali predizbornim skupovima Saveza reformskih snaga i Socijaldemokratske partije, s čijim stavovima su kao tinejdžeri mogli da se poistovete. Skoro niko od Nezirovićevih drugova i poznanika, s izuzetkom njegovog očuha, nije verovao da će u Bosni i Hercegovini biti rata, čak ni kada je počeo rat u Sloveniji 1991. godine. Kada su prve granate pale na Mostar u aprilu 1992. godine, bili su u neverici; mislili su da se ratovi događaju samo u dalekim, „necivilizovanim” i „zaostalim” zemljama, kao što su Iran i Irak ili Avganistan. A kada su JNA, srpski rezervisti i dobrovoljci iz istočne Hercegovine, Srbije i Crne Gore okupirali levu obalu Neretve, otpočeo je verovatno najteži period u novijoj istoriji Mostara (Nezirović 2024, 45).

Mostar u političkom i socio-kulturnom kontekstu

Smatramo da je za detaljnije razumevanje književnog stvaralaštva Elvedina Nezirovića potrebno sagledati piščev rodni grad Mostar u političkom i socio-kulturnom kontekstu. Kompleksna simbolička i povesna pozicija tog urbanog naselja zaslužuje političkoantropološku i etnografski zasnovanu kontekstualizaciju, čime se čitaocima pojašnjavaju osnovni društvenoistorijski procesi kao referent

i kontekst književnog teksta.⁵ Mostar je grad koji nastaje i razvija se tokom dela osmanske uprave u periodu od XV do početka XVII veka uz samu levu (istočnu) i desnu (zapadnu) obalu reke Neretve. Dalji urbani razvoj tokom austrougarske vladavine krajem XIX, kao i socijalističkog perioda u drugoj polovini XX veka nastavlja se tako što se grad širio u pravcu zapada, a delimično severa i juga (Hayden, Šiljeg and Marić 2022, 163–172), što je uslovalo izgradnju novih ulica i mnogobrojnih stambenih blokova, samim tim i onih naselja u kojima je stano-
vao Elvedin Nezirović u toku detinjstva (Kočine, Avenija-Centar).

Raspad socijalističke Jugoslavije odrazio se na Mostar u vidu dva vojna sukoba koja su zadesila grad. Prvi se u toku 1992. godine odigrao između snaga JNA i združenih hrvatsko-muslimanskih jedinica pod komandom HOS-a i HVO-a. Tokom „prvog rata”, kako ga Mostarci nazivaju, stradalo je preko 1.500 ljudi i potpuno su devastirana industrijska postrojenja, kao i važni kulturno-istorijski i religijski objekti. Drugi vojni sukob između snaga HVO-a i ARBiH trajao je od 1993. do 1994. godine. Tokom „drugog rata” stradalo je preko 2.000 ljudi, devastirani su mnogi delovi stambenih blokova i došlo je do nasilnih demografskih promena – Bošnjaci nastanjeni u zapadnom delu grada, u kojem je živela i Nezirovićeva porodica, proterani su iz svojih domova, a mnogi su završili i u logorima.⁶ Istovremeno su delovi grada pod kontrolom HVO-a i ARBiH bili politički i simbolički sve više razdvojeni ratnom linijom fronta (Bollens 2007, 167–200), koja je postala administrativna linija razgraničenja nakon što je potpisan Vašingtonski sporazum. Tim dokumentom okončan je rat između Hrvata i Bošnjaka i uspostavljena Federacija Bosne i Hercegovine (Hejden 2003, 133–145), bosansko-hercegovački entitet koji se sastoji od kantona, teritorijalno-upravnih jedinica koji imaju širi dijapazon ovlašćenja i veću političku moć nad gradovima, što se danas odražava i na Mostar (Sahadžić 2009, 18–26). Dakle, kantoni su nadređeni gradovima koji u sebi mogu i ne moraju sadržati gradske opštine, tako da je predratna Opština Mostar postala Grad Mostar. U tom smislu, Grad Mostar obuhvata kako istoimeno urbano naselje, tako i okolna prigradska naselja, dok je deo predratne mostarske opštine koji se nalazi u Republici Srpskoj imenovan najpre kao Opština Srpski Mostar, a danas se naziva Opština Istočni Mostar (Raos 2010, 9).

---

⁵ Jedan od autora ovog teksta obavljao je kratkoročna i dugoročna terenska istraživanja sprovedena u više navrata u Mostaru u periodu od 2017. do 2025. godine. Tom prilikom, razgovarao je s preko 200 ljudi svih nacionalnosti u vezi s različitim temama, ponajviše pitanjima etničkog, regionalnog i lokalnog identiteta, granica i kulture sećanja (Dražeta 2021, 2025).

⁶ Sagovornici su jednom od autora ovog teksta navodili logore Heliodrom blizu Mostara i Dretelj kod Čapljine kao mesta užasnih dešavanja u toku rata. Naime, u tim kampovima pod komandom hrvatskih snaga privođeni su isprva stanovnici srpske, a potom mahom bošnjačke nacionalnosti, kao i vojnici hrvatske nacionalnosti koji su načinili neki prestup. Nezirovićevo porodično iskustvo i stvaralaštvo uveliko se oslanja na ovaj segment ratne istorije.

Grad na Neretvi je nakon oba vojna sukoba bio zvanično podeljen na dva grada, Zapadni Mostar i Istočni Mostar. Oni su postojali kao dve administrativne, upravne i formalno-pravne celine gotovo jednu deceniju nakon završetka rata 1994. sve do 2004. godine kada je, pod patronatom međunarodne zajednice, grad ujedinjen. Institucionalni paralelizam opstao je u domenu zdravstvenih, obrazovnih, kulturnih i komunalnih institucija, ali je grad dobio jedinstvenu upravu, čime je stvorena osnova za dalju integraciju različitih ustanova (Bollens 2007, 172–180). Nekadašnja ratna linija fronta između hrvatskih i bošnjačkih snaga bila je zvanična granica između dva Mostara (1994–2004), postavši simbolička granica koja se u svesti ljudi urezala kao zamišljena linija koja Mostar duž Bulevara, Šantićeve ulice i delimično reke Neretve deli na dva drugačije uređena prostora na političko-ideološkom i simboličkom planu. O tome svedoče i različiti stavovi, razmišljanja i ponašanja stanovnika Mostara, dakle, ne samo većinskih Hrvata i Bošnjaka, već Srba i onih koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici navedene tri etničke zajednice (Dražeta 2021, 117–248).

Mostarci i njihova svakodnevnica nisu onakvi kakvim ih predstavljaju medijski napisi o podeljenom gradu u kontekstu potpunog odsustva međuetničke interakcije i komunikacije. Na osnovu etnografskih uvida nastalih tokom terenskih istraživanja krajem druge i početkom treće decenije XXI veka, može se reći da ekonomska, društvena i kulturna saradnja postoje ne samo na radnim mestima već i u institucijama kulture, administrativnim ustanovama, kao i restoranima, kafićima, noćnim klubovima i svim drugim lokacijama koje čine gradsku kulturu. Pripadnici različitih generacija grada međuetničke odnose, uprkos drugačijoj kulturi sećanja na ratne događaje 1992–1994. godine, kao što je na primeru Mostarske gimnazije pokazala Azra Hromadžić (Hromadžić 2017). Posebno treba istaći da muzika spaja pripadnike mlađe generacije različitih nacionalnosti, ne samo kroz slušanje nego i izvođenje različitih muzičkih žanrova, što je velikim delom plod rada „Pavaroti centra”, koji je jedno vreme uspešno vodio Elvedin Nezirović, kao i „Mostarske rok škole”, koju vodi Orhan Maslo Oha (Dražeta i Guja 2018). Ono što razdvaja Mostarce hrvatske i bošnjačke nacionalnosti jesu, pored pomenutog sećanja na rat, drugačija percepcija urbanog prostora u kontekstu njegove simbolike, ali i poimanja simboličke granice kao gradivnog i važnog elementa izgradnje etničkog identiteta. Dakle, pripadnost hrvatskom, bošnjačkom ili nekom drugom narodu ne isključuje pripadnost Mostaru, ali ljudi iz redova različitih etničkih zajednica će u većini svojih narativa identifikaciju na etničkom nivou vršiti u odnosu na granicu koju smatraju „čuvarom” njihovog kolektiva. Dakle, granica ne deli samo grad na dva „etnička“ dela, već i dva drugačija shvatanja i usmerenja po pitanju percepcije prošlosti i zamišljanja budućnosti urbanog prostora, što ne onemogućava interakciju i saradnju stanovnika, čime Mostar nije podeljen zvanično ali jeste „u glavama ljudi”. Stepeni

percepcije podele, razume se, nisu istoznačni među pripadnicima različitih nacija,⁷ već iznijansirani i višestruko uslovljeni.

U tom smislu, terensko istraživanje sprovedeno u Mostaru ukazuje da među jednim, manjim ali na javnoj sceni značajnim, delom Mostaraca se u određenoj meri javlja „bosansko-hercegovačka” državna, odnosno jugoslovenska nadnacionalna pripadnost, tako da se oni prema porodičnoj i kulturnoj tradiciji ne izjašnjavaju kao Bošnjaci (manjim delom Hrvati), već „Jugoslaveni”, „Bosanci-Hercegovci”, „Zemljani BiH”, „Mostarci”, pa čak i „Filozofi”, „Marsovcii” i „Ostali”. Njihova etnička pripadnost zasnovana je na teritoriji, pripadnosti gradu, odnosno državi, te predstavlja svojevrsan „otpor” etničkom izjašnjavanju, odnosno tronacionalnom ustavno-pravnom uređenju Bosne i Hercegovine. Pored toga, neki od njih bosansko-hercegovačku pripadnost smatraju direktnim „naslednikom” jugoslovenske pripadnosti, čime pokušavaju da na ličnom planu povuku određenu identitetsku vertikalnu koja im omogućava delovanje u javnom prostoru i otpor etničkom „mejnstrimu”.

Slika 1 – Pogled iz naselja Brankovac prema ostatku Mostara – B. Dražeta 2017.

⁷ Prema prvom posleratnom državnom popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 2013. godine, u gradu Mostaru, tj. bivšoj opštini Mostar, živi oko 106.000 ljudi, od čega 51.000 Hrvata, 47.000 Bošnjaka, 4.000 Srba i 3.500 ostalih. U samom naselju Mostar, tj. bivšem gradu Mostaru, živi nešto više od 60.000 ljudi, među kojima većinu čine Hrvati – 29.500, zatim Bošnjaci – 25.500, dok Srba ima 2.000, a ostalih 3.000 (Dražeta 2021, 118–119).

Kada govorimo o ličnim utiscima po pitanju Mostara, jedan od autora ovog teksta je, obavljajući terenska istraživanja u Mostaru, čuo od nekoliko kazivača priču prema kojoj je Ivo Andrić navodno govorio da je najlepša jutra dočekivao u gradu na Neretvi i da se upravo tu, kako navodi jedan od ispitanika, „najlepše budio”. Sličan utisak imao je sâm autor, gledajući svako jutro na Mostar iz pravca dvorišta zgrade u kojoj je stanovao u naselju Brankovac odmah pored Vladičanskog dvora, gde se nalazi sedište Eparhije Zahumsko-hercegovačke i primorske, Generalni konzulat Republike Srbije i Kancelarije Vlade Republike Srpske. Boraveći u tom delu grada i gledajući ka ostatku Mostara, autor je zaključio da su „najlepša jutra” upravo tu, jer se boje jasno očitavaju i dočaravaju lepotu grada, bez obzira na sve teške događaje koji su ga zadesili tokom devedesetih godina prošlog veka.

Nostalgija za „umrlim” gradom

Nakon što je izjavio na *Federalnom radiju* da u „u kontekstu počinjenih ratnih zločina, u poslednjem ratu nije bilo nevinih vojski i naroda” i napisao kolumnu na portalu *Tačno* o okrutnom zločinu ARBiH u hrvatskom selu Grabovici tokom noći 8–9. septembra 1993,⁸ koji priziva stihove zaboravljene pesme Anđelka Vuletića *I ja sam ovde ubijao*, iz sredine 1980-ih, 2019. godine Nezirović je počeo da dobija uvredljive komentare i pretnje smrću na društvenim mrežama, Fejsbuku i Instagramu. Poput: *Treba i njemu pod hitno smaket kojeg člana njegove porodice i Ako mu neko familju pobije sam je kriv*, i to od svojih sunarodnika Bošnjaka. O ovim temama i onima pokrenutim ranije u *Boji zemlje*, kao i sopstvenom doživljaju života u predratnom kosmopolitskom Mostaru i posebno u posleratnom periodu (*poraće*), kada se učvrstila etnički zasnovana i simbolički konstruisana podela na zapadni (hrvatski) i istočni (bošnjački) deo grada (Dražeta 2021), detaljnije i psihološki produbljenije piše u knjizi *Ono o čemu se ne može govoriti*. Nekadašnja ratna linija fronta išla je kroz Šantićevu ulicu i Bulevar, koji danas čine simboličku granicu između istočnog (levo) i zapadnog (desno) dela Mostara (Dražeta 2021, 418–420; sl. 19, 22 i 23).

Mostar je velika priča i duboka tema u Nezirovićevom pripovednom i poetskom opusu. Drugi deo njegove knjige *Ono o čemu se ne može govoriti* ima naslov „Umrli grad”. U stanju akutne uznemirenosti i očaja zbog pretnji porodici, o čemu nikom ne govori, narator se nevoljno zapućuje ka policijskoj stanici da podnese prijavu, misleći unapred da je to beskorisno i beznadežno. Dok hoda mostarskim ulicama, polazeći iz Pavaroti centra⁹ gde je zaposlen, i prebira po

⁸ Nezirović, Elvedin. 2017. „Grabovica”. *Tačno* 8. septembar 2018. Tekst je izvorno objavljen 18. septembra 2017. <https://arhiva.tacno.net/kolumna/grabovica/>

⁹ Muzički centar “Pavarotti”, osnovan 1997. godine, u zgradi nekadašnje OŠ „Svetozar Ćorović”, na inicijativu britanske humanitarne organizacije „War Child UK”. <https://www.mcparvotti.com/>

sećanjima, kod Opštinskog suda susreće Sulejmana, poznanika i novinara, koji ga pita da li mu je poznato značenje reči *zefir* i objašnjava mu da je to „dah za džennetom. Uzdah za božjom milosti” (Nezirović 2024, 152). Narator nastavlja dalje sam i vrti po glavi „Sulinu sintagmu – dah za džennetom”, pitajući se: „Je li to ovaj moj uzdah za Onim Mostarom? Ova čežnja za gradom kojeg više nema. (...) Moja čežnja za Mostarom u kojem sam odrastao ne može biti nigdje tako jaka kao ovdje, zbog toga što je ona u stalnom sukobu s Mostarom koji me okružuje. (...) Grad, ako ćemo pravo, više i ne postoji, jer živjeti danas ovdje, zapravo znači živjeti u svojoj povijesti, svojoj naciji i religiji, ne u gradu” (Nezirović 2024, 155).

Njegovo hodanje gradom nije šetnja nepristrasnog ili asocijalnog bodlerovskog *flaneur*-a koji besciljno luta, utopljen u gomili, posmatrajući urbani pejzaž i ritmove gradskog života (White 2001), nego svesno suočavanje s upisanim značenjima i ličnim, često bolnim uspomenu koje ulice, trgovi i zgrade u njemu evociraju: kuća Svetozara Ćorovića, Šantićev park, gde se nekada nalazila pesnikova rodna kuća, senovito dvorište Ćevjan-ćehajine džamije i posebno Titova ulica, „nagrđena ruševinama i derutnim fasadama zbog kojih ovaj dio grada i danas izgleda skoro isto onako kako je izgledao devedeset treće. Te ruševine poslednji su ostaci jednoga urbanističkog koncepta, koji su četiri godine u djelo sproveli Momčilo Perišić i Slobodan Praljak, dvojica, valjda, najslavnijih mostarskih ratnih arhitekata” (Nezirović 2021, 137–138).

Kretanje naratora u fizičkom prostoru, sećanjima i mašti pretvara se, na stranicama knjige, u ispisivanje nekadašnje i sadašnje topografije i toponomastike grada, u kojem se još nalaze kako mesta porušena ili obeležena ratnim razaranjima i sadašnjom nebrigom gradske uprave, tako i novogradnja i preimovane ulice. Središnji motiv u Nezirovićevim romanima je nekadašnji Đački dom i trg ispred njega, kao poprište jednog od najvažnijih događaja iz lične i porodične istorije, koji otada proganja pisca i naratora stalnim preispitivanjem i nerazrešivim osećanjem krivice. Tu je 29. maja 1993. njegov očuh Mithat, zvani Mito, izdejstvovao kod hrvatskog vojnika da Elvedin uđe, umesto njega, u „plavi razdrndani autobus” *Autoprevoza* i da u pratnji UNPROFOR-a napusti hrvatski deo grada. Tu se Mito žrtvovao za svog pastorka, koji bi, da su se događaji i činioци drugačije posložili toga dana, verovatno završio u nekom koncentracionom logoru i možda izgubio život. Mito je ubrzo nakon toga bio uhapšen i zatvoren u logoru Heliodrom, gde je proveo devet meseci od jula 1993. do marta 1994, da bi nakon tog stravičnog iskustva i puštanja na slobodu doživeo dva moždana udara i preminuo u 33. godini života.

Izvor patnje i krivice je i izvorište Nezirovićevog opsesivnog pisanja o očuhu i njegovoj tragičnoj sudbini, majčinom dramatičnom braku s Mitom, ratu i Mostaru. Ostaju melanholija i bezdomnost, stranstvovanje u svetu, osećanje da nigde nije kod kuće, ili, njegovim rečima: „Onaj Mostar u kojemu sam odrastao i koji još jedino postoji u mome duhu, u stvarnosti je tako temeljito prebrisan

folklorom hrvatsko-bošnjačke mržnje da ja u njemu već odavno ne mogu da osjetim niti sebe niti svoj dom” (Nezirović 2021, 139–140). Antifašista ne može da se oseća kod kuće u gradu i četvrti u kojoj je do rata stanovao, gde su na fasadama ispisane fašističke parole, poput, „Oj ustaše kad ćemo do Drine da stanemo na prag domovine!”, „Ustaše Mostar” i „Fašizam živi!”.¹⁰

Zaključak

Književnoantropološka analiza značajnog dela Nezirovićevog književnog opusa kombinovana s političkoantropološkim, etnografski zasnovanim, i kulturnoistorijskim pristupom, iznedrila je antropološko tumačenje referenta i šireg konteksta teksta – društveno-političkog i socio-kulturnog. Iskustvena proza Elvedina Nezirovića uveliko se oslanja na autorovo odrastanje u periodu socijalizma, lične traume uslovljene ratnim događajima koji su devedesetih godina prošlog veka zadesili Mostar, kao i na posleratnu društvenu stvarnost oblikovanu etničkim i političkim podelama između Bošnjaka i Hrvata u gradu na Neretvi. Time on postaje još jedan u nizu pojedinaca koji putem svog stvaralaštva pokušavaju da pronađu nišu sopstvenog bitisanja, (samo)razumevanja etničkog i lokalnog identiteta, oslanjajući se na uspomene iz porodične istorije i tekovine nadnacionalne pripadnosti iz perioda jugoslovenskog socijalizma. Svoj otpor etničkom „mejnstrimu” i tronacionalnom ustavno-pravnom uređenju Bosne i Hercegovine Nezirović vidi ne samo u pisanju već i delovanju u javnom prostoru, zbog čega je jedno vreme nosio majicu „Bošnjak s greškom” i zbog toga imao niz prepreka u životu i radu.

Iako Nezirović insistira na estetskoj distinkciji između fikcije i dokumenta, njegova dela ukazuju na fleksibilnost granica i imaju, pored književno-estetske, vrednost i kao dokumenti života i kao sociokulturni dokumenti. Pisanje je vid lične borbe protiv zaborava i kolektivnih mitologija, ali i javni čin otpora nacionalizmu-šovinizmu i fašizaciji društva. Rezimirajući značenje Rikerovog preispitivanja filozofskih uslova za ideju *čoveka* i povratak „delatnom etičkom subjektu”, Andrea Zlatar Violić zaključuje: „U tom je smislu autobiografsko pisanje primjerna praksa etičkog subjekta koji je usmjeren na samoispitivanje te, istovremeno, svojim autobiografskim pismom, ulazi u mrežu – odgovorno uspostavljenih – socijalnih odnosa” (Zlatar Violić 2009, 42). Po našem mišljenju, ova tvrdnja adekvatno opisuje implicitno filozofsku osnovu Nezirovićevog književnog projekta kao vrste delanja u društvenom kontekstu.

Nezirovićeva proza, iako (auto)biografska i intimna, prevazilazi okvire individualnog i kolektivno-nacionalnog iskustva, odnosno tradicionalno shvaćenog književnog polja u nacionalnim terminima, i postaje literarni dokument

¹⁰ Fotografija grafita se nalazi u Nezirovićevoj knjizi *Sandro* (Nezirović 2024)

epohe raspada Jugoslavije, ratova u BiH i poraća. Ona se potencijalno obraća svima kojih se to tiče u postjugoslovenskom književnom i kulturnom polju, koje književni teoretičar Boris Postnikov označava izrazom „književna republika Jugoslavija”, ali prvenstveno generacijama poslednjih Jugoslovena koji su oformili svoj identitet u prethodnoj zajedničkoj državi i iskusili „društvenu dramu” – traumu njenog nestanka, rata, deportacije, izbeglištva i emigracije u strane zemlje tokom ili nakon etničkih sukoba u 1990-im. Posredstvom svojih glavnih likova pisac daje glas onim pojedincima koji su zbog drugačijih pogleda na važnost etno-nacionalnog identiteta u javnom diskursu i političkoj praksi marginalizovani, koji se osećaju deprivirano i izopšteno, odnosno doživljavaju kao neprilagođeni, tuđi ili „nepoželjni” u sopstvenoj nacionalnoj zajednici i lokalnoj sredini.

Dela Elvedina Nezirovića svedoče o traumama, ali i o mogućnosti književnosti da bude prostor autoterapije, sećanja i društvene kritike aktuelnog stanja. Tematizacija etno-kulturnog identiteta i traume je pokazala važnost analize osećanja krivice, nostalgije za prošlim vremenima i preplitanja individualnog, ličnog i transgeneracijskog sećanja u motivaciji projekta pisanja. Zbog toga Nezirovićevo književno stvaralaštvo predstavlja važan doprinos kulturi sećanja na jugoslovenski socijalizam, proučavanjima kulturne traume i urbanoj antropologiji: grad Mostar figurira kao narativni i simbolički prostor.

Izjava

Potvrđujem da je podneti članak rezultat originalnog i nezavisnog akademskog rada autora, zasnovanog na našem sopstvenom intelektualnom naporu, analizi i interpretaciji.

Tokom pripreme ovog rukopisa, autori su koristili AI alatku ChatGPT (besplatnu verziju) za prevod sa srpskog na engleski. Navedena AI alatka nije korišćena za pomoć pri uređivanju radi poboljšanja gramatike i čitljivosti.

Autori su pregledali i revidirali sve rezultate iz ovih alata i preuzimaju punu odgovornost za konačni sadržaj rada.

Reference

- Abot, H. Porter. 2009. *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik.
- Berk, Piter. 2010. *Osnovi kulturne istorije*. Beograd: Clio.
- Bollens, Scott A. 2007. *Cities, Nationalism and Democratization*. London and New York: Routledge.
- Bougarel, Xavier. 2009. „Od ‘Muslimana’ do ‘Bošnjaka’: pitanje nacionalnog imena bosanskih Muslimana”. U *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*, uredio Husnija Kamberović, 117–133. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu.

- Célestin, Roger. 1997. „An Interview with Serge Doubrovsky: Autofiction and Beyond“. *Sites: The Journal of Twentieth-Century/Contemporary French Studies revue d'études françaises*, 1 (2): 397–405.
- Cusset, Catherine. 2012. „The Limits of Autofiction“. <http://www.catherinCUSSET.co.uk/wp-content/uploads/2013/02/THE-LIMITS-OF-AUTOFICTION.pdf>
- Dražeta, Bogdan i Zorana Guja. 2018. „Uticaj muzike na međuetničke odnose stanovništva Sarajeva i Mostara“. *Etnoantropološki problemi* 13 (4): 899–925. <https://doi.org/10.21301/eap.v13i4.1>
- Dražeta, Bogdan. 2021. *Etnička identifikacija i granice u Bosni i Hercegovini: primeri Mostara i Sarajeva*. Beograd: Dosije i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Dražeta, Bogdan. 2025. „Etničke i lične granice u filmu ‘Obrana i zaštita’“. *Etnoantropološki problemi* 20 (4): 1161–1181. <https://doi.org/10.21301/eap.v20i4.8>
- Dubrovski, Serž. 2025. „Autobiografija/Istina/Psihoanaliza (tema: Autobiografija)“. Preveo s francuskog Ivan Radosavljević. *Polja* 552: 38–49.
- Gorunović, Gordana. 2022. *Ogledi iz etnografije i antropologije književnosti*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Grdinić, Nikola. 2003. „Autobiografija – problemi proučavanja“. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 51 (3): 665–674.
- Hayden, Robert, Ante Šiljeg and Ivan Marić. 2022. „Patterns of sedimentation and erosion of sacral architecture and secular memorials in Mostar, Banja Luka and Zenica“. *Geoadria* 29 (2): 161–180. <https://doi.org/10.15291/geoadria.4509>
- Hejden, Robert M. 2003. *Skice za podeljenu kuću. Ustavna logika jugoslovenskih sukoba*. Beograd: Samizdat B92.
- Howarth, William L. 1974. „Some Principles of Autobiography“. *New Literary History* 5 (2): 363–381.
- Hromadžić, Azra. 2017. *Samo Bosne nema: mladi i stvaranje države u posleratnoj Bosni i Hercegovini*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Jansen, Stef. 2020. *Razlog za dom*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Jergović, Miljenko. 2015. „Čista i rječita ispovjed“. U Elvedin Nezirović, *Boja zemlje: Roman prema porodičnom albumu*, 169–170. Sarajevo – Zagreb: Synopsis.
- Kazaz, Enver. 2015. „Odjeci povijesti u ljudskoj duši“. U Elvedin Nezirović, *Boja zemlje: Roman prema porodičnom albumu*, 165–168. Sarajevo – Zagreb: Synopsis.
- Kompanjon, Antoan. 2001. *Demon teorije*. Novi Sad: Svetovi.
- Kovačević, Ivan i Dragana Antonijević. 2018. „Dva pripovedanja identiteta“. *Etnoantropološki problemi* 13 (1): 41–63. <https://doi.org/10.21301/eap.v13i1.2>
- Laub, Gabriel. 1989. *Mišljenje kviri karakter: aforizmi*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Ležen, Filip. 2009. „Autobiografski sporazum, dvadeset pet godina kasnije“. Prevela s francuskog Dragana Zubac. *Polja* 459: 44–54.
- Natanson, Moris. 2012. „Uvod“. U Alfred Šic, *Problem društvene stvarnosti*. Sabrani radovi I, 21–43. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Nezirović, Elvedin. 2015. *Boja zemlje: Roman prema porodičnom albumu*. Sarajevo – Zagreb: Synopsis.
- Nezirović, Elvedin. 2018. *Propovijedanje bluesa*. Zenica: Vrijeme.

- Nezirović, Elvedin. 2019. *Ništa lakše od umiranja*. Beograd: Laguna.
- Nezirović, Elvedin. 2021. *Ono o čemu se ne može govoriti: Boja zemlje, novo poglavlje*. Beograd: Laguna.
- Nezirović, Elvedin. 2024. *Sandro*. Beograd: Laguna.
- Nigl, Ginter. 2009. „Autobiografija – oblik i istorija književnog žanra”. Prevela s nemačkog Anja Kiš. *Polja* 459: 90–98.
- Palmberger, Monika. 2016. *How Generations Remember: Conflicting Histories and Shared Memories in Post-War Bosnia and Herzegovina*. London: Palgrave – Macmillan.
- Postnikov, Boris. 2025. *Književna republika Jugoslavija od 1989. do 2022*. Zagreb: Durieux.
- Poyatos, Fernando. 1988. Ed. *Literary Anthropology: A New Interdisciplinary Approach to People, Signs and Literature*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Raos, Višeslav. 2010. Politike teritorijalnosti u BiH. *Političke analize* Vol. 1, No. 4: 6–10.
- Sahadžić, Maja. 2009. „Priroda političkog sistema u Bosni i Hercegovini”. U *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine: izabrani aspekti*, ur. Saša Gavrić, Damir Banović i Dr Christina Krause, 17–43. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Konrad Adenauer.
- Sablić-Tomić, Helena. 2002. *Intimno i javno. Suvremena hrvatska autobiografska proza*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Stefanović, Mirjana D. 2010. *Autobiografija*. Beograd: Službeni glasnik.
- Šavija-Valha, Nebojša. 2013. *Raja: Ironijski aspekt svakodnevne komunikacije u Bosni i Hercegovini i raja kao strategija života*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Šic, Alfred. 2012. *Problem društvene stvarnosti*. Sabrani radovi I. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Velčić, Mirna. 1991. *Otisak priče. Intertekstualno proučavanje autobiografije*. Zagreb: August Cesarec.
- White, Edmund. 2001. *The Flâneur: A Stroll Through the Paradoxes of Paris*. Bloomsbury, USA. Kindle.
- Zlatar, Andrea. 1998. *Autobiografija u Hrvatskoj*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Zlatar, Andrea. 2004. *Tekst, tijelo, trauma: ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Zlatar Viočić, Andrea. 2009. „Autobiografija: teorijski izazovi. Autobiografija: književnopovijesni i književnoteorijski pregled”. *Polja* 459: 36–43.

Gordana Gorunović

Department of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
gocagorunovic@gmail.com

Bogdan Dražeta

Institute of Ethnology and Anthropology
Department of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
drazetab@gmail.com

The Experience of War and Mostar in the Prose of Elvedin Nezirović

The subject of this paper is the significance of the narrativization of personal experience in the work of the Mostar-based writer Elvedin Nezirović, that is, the construction of identity, imagination, memory, and self-examination of the subject and agent within the context of “external” space and time – namely, a historical period, real events, individuals, and locations rendered from within through narrative discourse. The methodological framework of the study integrates literary-anthropological analysis with a political-anthropological, ethnographically grounded, and cultural-historical approach to a specific locality and to socio-historical processes as both referent and context of the literary text. In Nezirović’s lived, experiential prose, personal themes predominate (the early loss of his father; a psychologically specific relationship with his mother and stepfather), alongside family narratives, depictions of childhood in a village near Stolac and of growing up in Mostar in the 1980s, the experience of the dissolution of Yugoslavia, the wars in the Mostar region, participation in the war, and life in a divided city.

By situating Nezirović’s work within the broader phenomenon of post-war Bosnian-Herzegovinian and post-Yugoslav “reality-based prose,” the paper demonstrates that his writing transcends individual and narrowly national frameworks. It constitutes an important contribution to memory studies concerning Yugoslav socialism, to the study of cultural trauma, and to the urban anthropology of Mostar, which functions as both narrative setting and symbolic space. The literary-anthropological analysis of a significant portion of Elvedin Nezirović’s oeuvre, combined with a political-anthropological, ethnographically grounded, and cultural-historical approach, has yielded an anthropological interpretation of the referent and the broader context of the text – its socio-political and socio-cultural dimensions.

Nezirović’s experiential prose draws extensively on the author’s coming of age during the period of socialism, on personal traumas conditioned by the war events that befell Mostar in the 1990s, and on the postwar social reality

shaped by ethnic and political divisions between Bosniaks and Croats in the city on the Neretva River. In this respect, he becomes one among a number of individuals who, through their creative work, seek to carve out a niche of their own existence and to (re)conceptualize their ethnic and local identity, relying on memories from family history as well as on the legacy of supranational belonging formed during the era of Yugoslav socialism. Although Elvedin Nezirović insists on an aesthetic distinction between fiction and document, his works reveal the flexibility of these boundaries and possess, in addition to their literary-aesthetic dimension, value as documents of lived experience and as socio-cultural records. Nezirović's prose, while (auto)biographical and intimate in nature, transcends the confines of individual and collective-national experience, as well as the traditionally conceived national literary framework, and becomes a literary document of the epoch marked by the breakup of Yugoslavia, the wars in Bosnia and Herzegovina, and the postwar period. It potentially addresses all those concerned within the post-Yugoslav literary and cultural field, which literary theorist Boris Postnikov has termed the "literary republic of Yugoslavia," but it speaks above all to the generations of the last Yugoslavs – those who formed their identities in the former common state and experienced the "social drama" of its disappearance: the trauma of war, deportation, displacement, and emigration to foreign countries during or after the ethnic conflicts of the 1990s.

Keywords: Elvedin Nezirović, contemporary Bosnian-Herzegovinian literature, experiential prose, Mostar, breakup of the SFRY, war in BiH

Primljeno / Received: 27.12.2025.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 14.03.2026.